

**„ОПИТ“ ЗА ПРОВЪЗГЛАСЯВАНЕ НА
БЪЛГАРСКА ПАТРИАРШИЯ
(1909 – 1911)**

Милен Михов

Независимостта на България е поредната крачка към реализирането на историческите перспективи на българския национализъм. Отхвърлянето на васалния статут поражда възможности за задоволяване на стремежа към възраждане на историческите инсигнии на българската държавност. Неподлежаща на съмнение за българите е необходимостта независима България да бъде обявена за царство, а монархът да стане вторият цар на православна държава в Европа.

По-сложен се оказва въпросът за независимото достойнство на Българската църква. Според чл. 39 на Търновската конституция, княжество “като съставлява една неразделна част от Българската църковна област, подчинява се на Св. Синод – Върховната духовна власт на Българската църква, гдето и да се намира тая власт”. Провъзгласяване на патриаршия в духа на историческата традиция поставя сериозни въпроси за единството на църквата и съдбата на Българската екзархия в Османската империя.

Значимостта на Екзархията като духовен обединител на нацията, очертаваща контурите на Санстефанска България, обвързва проблема с надеждите и увереността на милиони православни българи за скорошно обединение в една държава. В конкретната ситуация въпросът привлича вниманието на широки обществени кръгове и заема за дълго време челните страници на софийските вестници.

Предложената тема е само частично засегната в научната литература и досега не е била обект на специално изследване¹. Целта на настоящото съобщение е да разгледа въпроса за независимостта на Българската църква

като елемент от взаимоотношенията между обособилите се два центъра в ръководството на църквата, Екзархията в Цариград и Св. синод в София.

Провъзгласената на 22 септември 1908 г. независимост предизвиква поредната източна криза, съпътствана с изострянето на отношенията с бившия съюзен. В разгара на българо-турския конфликт цариградската преса повдига въпроса за статута и мястото на Екзархията в империята. В ход е пуснатата тезата, че Екзархията е дело на Русия, и след обявяване на независимостта трябва да се превърне в чисто отоманска институция или да премести седалището си от Цариград. Отправят се обвинения, че Екзархията отдавна се е отклонила от първоначалните си задачи. Тя е станала опасна за Османската империя като един “проводник на мегаломанските намерения на българите”². През следващите месеци в пропагандната война се включва и Вселенската патриаршия. Гръцкият и гъркофилският печат в османската столица поместват материали, в които се настоява за вдигане на Екзархията от Цариград след признаването на независимостта³. Екзархийският печат отговаря на обвиненията с аргументите, че българската църква е институция, основана на вътрешните закони на империята. Екзархията е учредена преди съществуването на българската държава и представлява българските поданици на султана⁴.

Високата порта си дава добре сметка, че опитът да се обвърже съдбата на българското духовно ведомство с промененото статукво на княжеството засяга над един милион българи, което прави невъзможни опитите за реално посегателство върху църквата.

Вестник “Отечество”, органът на Съюза на Българските конституционни клубове, заявява категорична решимост да се бранят правата на Екзархията. Отправя се заплаха, че ако се вдигне Екзарх Йосиф I от Цариград, българите ще свикат нов църковно-народен събор за конституирането на нова екзархия. Тази екзархия може да се провъзгласи за Охридска патриаршия и ще се устрои като “нова българска църква и по-дейна, и по-стабилна от сегашната”⁵. Тази идея изразява разбирането на македонските българи за църквата и нейното народно служене. Възстановяването на патриаршеското достойнство е допустимо само като изпълнение на ангажимента към “народното дело”.

Идеята за провъзгласяване на патриаршия е повдигната в софийския печат през лятото на 1909 г. Повод е дългият престой на Екзарх Йосиф I в

столицата и честите му срещи с министър-председателя Ал. Малинов. Вниманието на пресата е привлечено от приближаващата първа годишнина от провъзгласяването на независимостта и подготвяните тържества във Велико Търново. Изказани са предвиждания, че тържествата ще бъдат използвани като удобен повод за провъзгласяване на Търновска патриаршия⁶.

Темата е бързо подета от гръцкия печат в османската столица и е сполучливо използвана при поредната атака на Патриаршията срещу Екзархията. Отново се повдига традиционното искане за ограничаване на българската църква в границите на българската държава като главно условие за вдигане на схизмата. Изтъкват се канонически основания в едно от правилата на патриарх Фотий. Според гръцките внушения, след обявяването на Търновска патриаршия единството на българската църква ще се запази, като се приемат за модел отношенията между папата и всички католици⁷. Паралелите с католическата църква се правят, за да се подчертае вината на Екзархията за нарушаване на каноните и единството на православие. Спекулациите на тази тема придобиват сериозни измерения и предизвикват официална реакция. "Вести" публикува изявление на Екзархията, което опровергава слуховете, че Екзарх Йосиф I ще бъде провъзгласен за Търновски патриарх, а митрополит Авксентий ще бъде "назначен" за титулярен екзарх в Цариград⁸.

Повдигнатият въпрос за независимостта на Българската църква скоро влиза в полезрението на руската дипломация. В Петербург са обезпокоени от предупрежденията на Белград за подготвяно българо-австрийско сближение. Опасенията в Сърбия са породени от посещението на Фердинанд в австрийската столица през юни 1909 г., което съвпада с лечението на Йосиф I във Францесбад. Едновременно в Австро-Унгария се оказват българският цар, министър-председателят, военният министър и българският екзарх. Това създава в Белград впечатление за засилени българо-австрийски преговори по най-широк кръг проблеми⁹. Русия не може да си позволи да бъде изненадана по един въпрос, който засяга нейните интереси на първостепенна сила в православния изток. Това съвпада с момента на активна подготовка на Русия за военно и политическо сближение с България¹⁰.

Руската дипломация проявява засилен интерес към Българската църква веднага след признаване на независимостта. В края на април 1909 г., секретарят на руския дипломатически агент в София провежда два разговора

със секретаря на Синода. Руският дипломат настоява за подробна информация по голям кръг от проблеми, засягащи Българската църква (БЦ): устройство на църквата в България и Турция; отношения между двете части на църквата; големия брой вакантни енории; религиозния упадък в страната и др.¹¹ Широкият тематичен обхват на разговорите показва стремежа на руската дипломация да придобие подробна и достоверна картина за цялостното състояние на българския църковен въпрос. Значението на проблема се определя от промените, настъпили след българската криза и новите измерения на руската политика на Балканите.

В навечерието на годишнината от обявяването на независимостта Екзарх Йосиф I е посетен от пълномощния министър на Русия в София Д. Сементовски-Журило. Заявявайки своята подкрепа за българска патриаршия, посланикът веднага повдига въпроса за схизмата. Екзархът е категоричен в своя отговор – Вселенската патриаршия може да признае независима българска църква, включително и патриаршия, ако тя се ограничи в пределите на царството, но подобно решение е немислимо за българите¹². Руският интерес към темата е продиктуван от постоянния стремеж за запазване на първостепенната роля в отношенията между православните народи на Балканите. Опасенията от ново българо-австрийско взаимодействие, засягащо Българската църква, тревожат православна Русия. Позицията на екзарха има за цел да внесе необходимото успокоение. Църковното статукво в момента обуславя запазване параметрите на руското влияние.

Фердинанд I повдига въпроса пред Йосиф I на 10 септември 1909 г. Провъзгласяването на търновска патриаршия и архиепископия в Охрид според екзарха е рисковано. Усилията трябва да се насочат към разрешаване на проблема за църковното единство и утвърждаването на устав, синод и смесен съвет в Цариград. Екзархията трябва да продължи своята дейност на основата на фермана от 1870 г.¹³ От проведенния разговор е очевиден стремежът на екзарха да запази в новите условия основните параметри на екзархийската политика. Йосиф I продължава да търси гаранции за българските интереси чрез признаването и прилагането на легитимните права на Екзархията от младотурския режим.

Общественото обсъждане на въпроса за независимостта на Българската църква съвпада с важен етап в отношенията между Екзархията и Синода в София. След постигнатото споразумение от есента на 1908 г. за съставянето

на отделен синод към Екзархията отношенията между Цариград и София навлизат в период на взаимни обвинения и претенции. В Екзархията са недоволни от отпечатването на кръщелни, вули и други книжа и използването на печат с надпис “Българска екзархия” от Синода в София. Архиереите в България се противопоставят на споменаването на екзарха в службите и титулуването му като “наш архипастир”¹⁴. Изразените противоречия се основават на различните представи за устройството и отношенията между двете части на църквата. Синодът се стреми да гарантира автономията на църквата като “надполитична” институция. Най-изтъкнатият застъпник на тези възгледи е варненско-преславският митрополит Симеон. С неговото име са свързани основните промени в пригодения за княжеството екзархийски устав от 1883 г. и 1895 г. Измененията ограничават участието на свещеници и миряни в управлението на Българската църква, което е значително отстъпление от принципите, залегнали в устава от 1871 г. При създадения модел митрополитите придобиват изключителен монопол при управлението на църквата¹⁵. Стремежът за запазване на първостепенното положение на митрополитите в България при решаването на църковните дела е определящ за Синода в София във взаимоотношенията му с Екзархията в Цариград.

Въпреки изразените разногласия идеята за патриаршия се посреща с неодобрение от мнозинството български архиереи през лятото на 1909 г. Секретарят на Синода Ст. Костов информира през месец септември 1909 г. митрополит Симеон за разговорите на Йосиф I с руския посланик и царя. В писмото си до варненския митрополит Костов изразява задоволство от становището на екзарха по въпроса за патриаршията, което съвпадало със становището на Симеон. Секретарят на Синода не пропуска да отбележи своето възхищение от Йосиф I, който “не губи случай да брани висшите и далечни интереси на църквата”¹⁶.

Наближаващата годишнина от обявяването на независимостта засилва предположенията за тайни приготовления. Десет дни преди събитието С. Костов известява митрополит Симеон и всички членове на Синода за “допълнително” получена информация, че програмата за тържествата съдържа “сюрпризи” и няма да бъде предварително обявявана. “С достоверност може да се предположи – заявява Костов, – че от сюрпризите се изключва провъзгласяването на църковната ни независимост”. Изпълнен със съмнения и догадки, секретарят на Синода предполага, че е възможна

подготовка за “коронацията” на Фердинанд или приемането на православието от цялото царско семейство¹⁷.

Тайната дипломация, провеждана от двореца и правителството, поражда страхове сред архиереите от възможността да бъдат изолирани при вземането на важни решения, засягащи БЦ. Сред членовете на Синода се създава впечатлението, че търновските тържества ще се използват за реализирането на сценарий, в който за тях е определена второстепенна роля.

Слуховете и предположенията се оказват далеч от реалностите. В официалната покана на правителството до Екзарх Йосиф I е посочена и програмата на тържествата. Въпреки предложените улеснения за пътуване екзархът не заминава за Велико Търново и отбелязва в дневника си поредната здравословна криза в нощта на 21 септември¹⁸.

Информациите във вестниците за подготовката и провеждането на тържествата представят картината на събитието, очаквано с толкова тревоги и опасения. Празничният ден започва с тържественото посрещане на Фердинанд на гара Трапезица. Търновският митрополит Антим отслужва молебен в църквата “Св. 40 мъченици”, последван от парад на войската в двора на старата митрополия. Скандал предизвиква поведението на царя, подминал строените в негова чест опълченци без задължителните в този случай поздравления. Въпреки неприятния случай, тържествата не изненадват с нищо особено¹⁹.

В края на септември 1909 г. слуховете за практическа подготовка на провъзгласяването на патриаршия се посрещат крайно отрицателно от отговорните фактори в БЦ. Пред руския посланик в София Йосиф I категорично настоява, че “никаква Патриаршия” няма да се обявява, защото това противоречи на “интересите на българската народност”. Смутен от руската активност по въпроса, екзархът използва традиционната заплаха за възможна уния, заявявайки, че българите в Турция могат да “прибягнат” до крайности. Йосиф I запознава незабавно С. Костов със съдържанието на разговора с посланика²⁰. По внушение на екзарха Костов подготвя статия, която да опровергае слуховете за провъзгласяване на патриаршия²¹.

Статията е поместена на 3 октомври във в. “Реч” под заглавие “И Патриаршия и Екзархия български”. Авторът декларира, че идеята за патриаршия не “блазни” нито външното министерство, нито Синода. Според Костов, тя е повдигната от австрийската дипломация и преследва “църковното” разделение на народа, за да стане по-лесна “плячка на Рим”.

Обещавайки патриаршия в България и екзархия в Турция, Австро-Унгария иска да създаде нов проблем между православните народи да всее "хлад" в отношенията с Русия. Въпреки че прави опит да ангажира правителството с отхвърляне на идеята за патриаршия, статията завършва с тревожен призив "нащрек"²². Декларираните русофилски чувства представят патриаршията като чужда и враждебна на православието.

Изложеното в статията не е лишено от основание. След приключването на босненската криза австро-унгарската дипломация си поставя задачата да неутрализира езиковото и религиозното родство като инструмент за руското влияние в България²³. Секретарят на Синода споделя с митрополит Симеон своите подозрения. Според него монархът и правителството са подготвяли на 22 септември подобни действия с подкрепата на Австро-Унгария, "но се е разминало"²⁴.

Сериозни тревоги за Йосиф I поражда очертаващата се политика на младотурците. Турският посланик в София Асим бей предава на екзарха в началото на януари 1910 г. послание от великия везир Хилми паша. В Цариград са категорични, че Екзархията трябва да скъса всички "нишки" между българите в Македония и България. Турският дипломат изтъква като аргумент за това расовите различия между македонските българи и "тукашните, които "били татари". Асим бей подчертава, че когато екзархът се завърне в Цариград, той ще бъде "милет-башия"(народен глава) само по църковните въпроси, а по всички останали ще имат думата българските депутати в парламента²⁵.

Политическият реформизъм на младотурците предвижда лишаването на Екзархията от административни, образователни и обществени функции. Своеобразната секуларизация на БЦ при политическото разделение на българите в империята създава сериозна заплаха за българските интереси. За реализирането на тези проекти от главно значение е прекъсването на връзките на Екзархията с България. Това налага на Йосиф I необходимостта от запазване на статуквото и ангажиране на новите управляващи край Босфора с признаването на придобитите в миналото права на Екзархията.

Заминаването на българска правителствена делегация в Русия в началото на м. февруари 1910 г. дава повод за поредната вестникарска кампания. В пресата се появяват предположения, че една от темите ще бъде и въпросът за българската патриаршия, и необосновано се публикуват сведения за среща на Ст. Паприков с екзарха. Писанията в пресата тревожат владиците в Синода и Костов е принуден да потърси информация. От правителствените

среди отричат въобще темата да е в дневния ред на подготвяното посещение. Външният министър се среща с Йосиф I едва след завръщането си в началото на април. Той споделя притесненията на екзарха от политиката на младотурците по екзархийския въпрос²⁶.

Въпросът за патриаршията се свързва тясно с евентуалната оставка на Йосиф I и откриване на въпроса за избор на нов екзарх. На преклонна възраст и с разклатено здраве, екзархът прекарва почти цяла година в лечение и изпитва сериозни здравословни проблеми. През първата половина на 1910 г. Йосиф I отбелязва многократно в дневника си своите намерения да подаде оставка и да се оттегли от заеманата длъжност. Изморен и огорчен от различията със синодалните старци в София, екзархът заявява в разговор с преподавателя от духовната семинария Хр. Попов своята готовност да подаде оставка, ако в България бъде обявена патриаршия и се прекъснат връзките с Екзархията²⁷.

През лятото на 1910 г. идеята за патриаршия навлиза в нов етап и от въпрос на вестникарски публикации и външни внушения се превръща във вътрешноцърковен проблем. Тя е важна точка, в която се пресичат противоречивите представи за църковното устройство и бъдеще. Главни иразители на тези различия са митрополит Симеон и екзарх Йосиф I.

Скоро след отпътуването на екзарха от България в „Македония“ публикува остро критична статия. Вестникът, орган на комитета „Автономна Македония“, е редактиран от К. Шахов и изразява мнението на македоно-одринското движение в България²⁸. Защиатавайки правата на Екзархията, вестникът е категорично против възстановяването на Търновската патриаршия. Новият елемент е в откритото обвинение, че Йосиф I е склонен да стане патриарх. Статията продължава с критика за управлението и организацията на Екзархията, която се е превърнала в една „грозна картина“. Главната вина за състоянието е тридесетгодишното самовластно управление на екзарха, който не заслужавал сегашното си положение²⁹.

Персоналната критика срещу екзарха от македоно-одринските кръгове съвпада с нов период във взаимоотношенията между двете части на църквата. На 12 август 1910 г. в София пристигат предложенията на Екзархията за изменения в протокола за разбирателство от 1908 г. Тук те са посрещнати с голямо разочарование тъй като се смята, че всички жертви „остават за тукашна сметка“³⁰.

Новото развитие на отношенията между Екзархията и Синода в София подтиква митрополит Симеон да възроди идея, за патриаршия. Митрополитът се опитва да използва тази идея като инструмент за персонални обвинения срещу Йосиф I. Моментът е благоприятен за подобна атака. От Цариград пристигат първите вести за контакти с Вселенската патриаршия и обсъждане на условия за вдигане на схизмата. Негативните реакции в печата съвпадат с поместването на критични коментари за устройството на екзархийското дело и лично за Йосиф I³¹.

В средата на месец септември 1910 г. митрополит Симеон помества три поредни статии във в. "Ден" под общото заглавие "Кроежи за преврат в българската църква". Като повод авторът изтъква появата на първия том на "Строители на съвременна България" на Симеон Радев. Митрополитът остро критикува автора за определянето на Йосиф I като глава на църквата. В разпространяването на тази невярна идея Симеон вижда опит да се подготвят "по-съществени промени в религиозния живот на православните българи". Направеният намек за отстъпление от догмите на православието е последван от поредици обвинения срещу Екзарха. Връщайки се далеч назад във времето, Симеон напомня за неканоничния избор на Йосиф I, направен под натиска на турската власт. Основното обвинение е отправено към опитите на екзарха да ръководи еднолично църквата и да се провъзгласи за патриарх. Първият опит според митрополита бил направен през 1878 г. с пристигането на Йосиф I в Пловдив, което съвпаднало с проектите на Чомаков и Дринов за образуването на архиепископия или патриаршия. През месец септември 1909 г. е бил подготвян вариант за обявяване на патриаршия, но благодарение на намесата на "чужд дипломат" провъзгласяването било предотвратено. Симеон разкрива смело съществуването на сценарий за провъзгласяването на Йосиф I за патриарх. Този сценарий предвиждал: отстраняване на софийския митрополит, обявяване на Йосиф I за софийски митрополит и провъзгласяването му за патриарх. В заключение Симеон не спестява и обвиненията в униатство, като нарича екзарха "новия малък папа", който "може да приготви пътя" към "стария голям папа"³². В редакционна колона под заглавие "Още една корона" вестникът използва предизвиканата сензация, за да разпали интереса на читателите с въпроса: дали Фердинанд и екзархът са изоставили своите блянове в навечерието на забележителния 22 септември 1910 г.³³

"Примерът" на Симеон е последван от бившия скопски митрополит Теодосий. В четири поредни статии под общото заглавие "Защо Екзарх

Йосиф I напусна екзархията през 1878 г.” са изредени греховете на екзарха – униатските му опити през 1878 г., споменаването на името му в службите, овакантиането на софийската катедра през 1883 г. По основния въпрос Теодосий изразява дълбоко съмнение, че екзархът действително иска провъзгласяване на патриаршия, преди да се приложи ферманът. Самата идея за Българска патриаршия е определена като неканонична. Бившият скопски митрополит допуска, че усилията на Йосиф I са насочени към разбирателство с Вселенската патриаршия за вдигане на схизмата, но остава открит въпросът за условията на помирението³⁴. Включването на митрополита в публичните обвинения срещу Екзарха има сериозни лични мотиви. През 1909 г. е овакантиана митрополитската катедра в Скопие и Теодосий кандидатства за възстановяване на поста. В Екзархията са категорични, че след отстраняването на Теодосий през 1892 г. завръщането му в Скопие е немислимо³⁵. Отстраняването от избора и дългите “безслужебни години” в България засягат честолубието и достойнството на бившия митрополит.

Статиите на митрополит Симеон представляват прецедент. За първи път един архиерей поставя чрез вестниците на вниманието на обществото основни въпроси за съдбата на българската църква БЦ. Публично се поставят на критика авторитетът и политиката на екзарх Йосиф I от името на един от най-уважаваните и заслужили за църковно-народното дело митрополити. Важно е да се отбележи, че това се прави със съзнанието за изпълнение на “един дълг” пред църквата и народа³⁶.

Йосиф I не приема сериозно първите слухове за статиите на Симеон³⁷. Много бързо обаче страниците на софийските вестници се изпълват с материали, посветени на повдигнатата тема. Още в самото начало се оформят крайно противоречиви становища.

На 20 септември бившият служител в Екзархията Д. Танчев определя идеята на Симеон за “преврат” в БЦ като “толкова смела и грозна”, че е невероятна въпреки авторитета на автора³⁸. “Вечерна поща” публикува четири дълги статии в защита на екзарха, подписани с псевдоним. Авторството на статиите се приписва първоначално на ректора на софийската семинария епископ Неофит и той става обект на нападките на привържениците на Симеон³⁹. Вероятният автор е секретарят на екзарха в Цариград и бъдещия екзарх архимандрит Стефан⁴⁰. Това показва нарасналата загриженост в Екзархията от развихрящия се във вестниците скандал.

В уводна статия “Реч” защитава от нападките Симеон и критикува министър-председателя за направеното изявление в парламента, че действията на Симеон са опит за “клерикална партия”⁴¹.

Политическата опозиция използва случая, за да постави проблема в III редовна сесия на Народното събрание. Дебатът е повдигнат при обсъждането на отговора на тронното слово от шефа на Народната партия Ив. Ев. Гешов. Малинов отхвърля всички подозрения за планове на правителството и обвинява митрополит Симеон за неуместна намеса в политиката⁴².

Нов повод за атака срещу екзарха е едно негово интервю, поместено в началото на месец ноември 1910 г. в гръцкия вестник “Проодос” и препечатано от в. “Глас”. Интервюто разглежда въпросите, засягащи българо-гръцката църковна разпра, и възможностите за вдигане на схизмата. Текстът е преднамерено редактиран от гръцкия издател и създава впечатление, че Екзархията е готова да се подчини на Патриаршията⁴³. Недоволството на Синода в София е предизвикано от приписаните на екзарха думи, че “свещените закони” на църквата трудно могат да се прилагат в съвременните условия. Скандалното изявление, поставящо на съмнение каноните на православие, поражда поредната вестникарска шумотевица и довежда до продължителна преписка между Цариград и София. След четири месеца Йосиф I е принуден официално да опровергае написаното, за да се приключи неприятният инцидент⁴⁴.

Критика срещу действията на екзарха отправя и солунският български печат. В края на ноември 1910 г. в. “Право” определя като прибързано представянето на властите на изменения устав на Екзархията. Основните промени в устава уреждат Екзархията като чисто отоманска институция, което според вестника е “непростим грях”. Смислът на тази постъпка се вижда в подготовката за вдигане на схизмата и прогласяване на патриаршията⁴⁵. Въпреки острия тон може да се открие загрижеността на изложението от прибързани действия, застрашаващи единството на църквата.

Проблемът за единството между двете части на БЦ се свързва тясно с темата за патриаршията в началото на 1911 г. Основата на спора се поставя върху въпроса дали екзархът е глава на църквата. От отговора на този въпрос произтичат съществени последици за правомощията на екзарха спрямо дейността на Синода в София. Теоретичните спорове и приведените канонични аргументи имат за цел да обосноват или опровергават правото на

екзарха да контролира и ръководи действията на софийските архиереи. Противниците на Йосиф I се опитват да представят тезата за “глава на църквата” като стремеж към патриаршеска корона⁴⁶.

Размерът на вестникарската кампания, в която се включват архиереи и видни служители на църквата, подтиква Екзарха да потърси преговори и споразумение със софийските митрополити. В края на февруари и началото на март 1911 г. той изпраща три поредни писма до председателя на Синода доростоло-червенския митрополит Василий. Писмата са лично адресирани до митрополита. Йосиф I настоява за изясняване на недоразуменията и търси посредничеството на Василий с варненския митрополит Симеон⁴⁷.

Опитите на екзарха за лично и неофициално разбирателство са парирани от Синода. От София отговарят с административна педантичност. Секретарят С. Костов отбелязва в писмо до Симеон, че “няма зарар”, ако писмата на екзарха отлежат в пликовете до свикването на Синода след Великден. Вместо посредничество и разбирателство следва институционално решение, което очертава втвърдяване на позицията. Определено значение за поведението на Синода имат политическите промени в София в началото на 1911 г. Епистоларната активност на Йосиф се обяснява с очакваната подкрепа на демократическото правителство за исканията на екзарха⁴⁸.

Успоредно с опитите за посредничество и разбирателство със Симеон екзархът прави опит да използва добрите си отношения с бившия си секретар Д. Мишев. Той е депутат от демократическото мнозинство в XIV ОНС и главен редактор на официалното издание на Синода “Църковен вестник”. В началото на март Йосиф I предлага на Мишев да поеме задължението на негов личен кореспондент в София срещу месечно възнаграждение. На Мишев се възлага задачата да информира екзарха за развитието на обстановката в София, но преди всичко да работи за “благополучното уреждане на тия работи”. Под “тия работи” Йосиф I разбира повдигнатите обвинения от Симеон, и преди всичко мнимото обвинение за провъзгласяване на патриаршия. Три седмици по-късно екзархът изпраща ново писмо, в което отклонява искането на Мишев за официализирането на “кореспондентството”⁴⁹. Искането на Мишев е в съответствие с приетата от Синода линия на официални и строго регламентирани отношения с Цариград и не съвпада с желанието на Йосиф I да използва дискретно влиянието и посредничеството на своя бивш секретар. Във второто си писмо до Мишев Йосиф I излага своето становище за запазване на единството на БЦ. То

трябва да се основава на запазването на статуквото, изразяващо се “външно, доколкото е възможно” в правата на екзарха като “първенстваващ епископ”⁵⁰.

Действията на екзарха поражда сериозни опасения във връзка с предстоящите промени на конституцията. В края на м. януари в Синода са обезпокоени, че някои публикации в печата могат да се използват от правителството като повод за прокарване във ВНС на исканията от екзарха промени в чл. 39. четиринайсетото ОНС приема без разисквания и изменение текста на чл. 39 в проекта за изменение на конституцията. Това вдъхва увереност в синодалните владици, че постъпките на Йосиф I не се подкрепят от политическите партии в България⁵¹.

Създаването на ново правителство начело с Ив. Ев. Гешов увеличава надеждите на Синода за политическа подкрепа. Израз на тези настроения е опитът да се потърси конституционно решение на спора с Екзархията. В новите условия Синодът поема инициативата да изработи и прокара желаните от него промени в чл. 39. Предвижда се въпросът да бъде разгледан на сесия на Синода и проектът да се предложи на министър-председателя. Инициативата е посрещната с резерви от премиера и Синодът е категорично посъветван да не внася предложение за промени на чл. 39 във ВНС⁵². Ив. Ев. Гешов не намира основание за конституционни промени, засягащи църквата, на фона на съществуващите разногласия и изострената чувствителност на общественото мнение.

Мартенските писма на екзарха са обсъдени на заседание на Синода в София едва на 24 май 1911 г. Отговорът е изпратен с официално писмо до Екзархията на 4 юли. Първият разгледан въпрос в пространното изложение е за провъзгласяването на патриаршия през 1909 г. Синодът не приема уверенията на Йосиф I, че не е обсъждал с никого идеята. Аргументите, които се изтъкват, са: разговорите на екзарха с митрополит Партений и изпратените писма на С. Костов до членовете на Синода. В писмата се говори за подготовка на “нещо особено важно” на 22 септември 1909 г. В заключение по темата се изтъква, че връщайки се в Цариград, Йосиф I е поискал пълномощия, които се дават само на един патриарх⁵³.

За първи път с решенията от 24 май Синодът изразява официално становище, обвинявайки Екзарха в действия, имащи за цел кардинална промяна на църковното статукво. От обществено изразеното мнение на един

архиерей проблемът се институционализира като решение на Синода, който фактически безрезервно застава зад митрополит Симеон.

Преди да бъде изпратен официалният отговор на Синода, Симеон изпраща лично писмо до Йосиф I. Постъпката на митрополита се обяснява не толкова с желание за персонално обяснение между двамата архиереи, колкото с необходимостта да се даде отговор на министър-председателя, който е информиран за конфликта от екзарха. Препис от писмото си Симеон изпраща на Ив. Ев. Гешов⁵⁴. Внимателният преглед на документа създава впечатление, че текстът е съставен специално като послание до премиера. На цели 18 страници Симеон прави опит да аргументира обвиненията срещу екзарха. На Йосиф I се приписва вина: за пренебрежително отношение към Синода по време на пребиваването му в София през 1909 и 1910 г.; за желанието му да налага силово решения на Синода в България с помощта на правителството; за участието му в подготовката на провъзгласяване на патриаршия през 1909 г. и др. Припомняйки своите заслуги в църковнонационалното движение във времето, когато екзархът е събирал “духовна и телесна” храна в училището на лазаристите в Цариград, Симеон обвинява Йосиф I, че е изменил на православието, обявявайки се за “духовен началник на всички българи”. Обвинението във филетизъм достига до твърдението, че се прави всичко възможно да се превърне “Българската църква в едно сектантско общество, като я отклоните завинаги от всеобщата източна православна църква”. Логично в заключение се поставя въпросът за оставката на екзарха от заемания пост⁵⁵.

Приписваните желания на екзарха за патриаршеска корона не отговарят на истината. Основополагащ елемент в политиката на Екзархията е ферманът от 1870 г. След младотурския преврат Йосиф I се стреми да запази църковното статукво в новата политическа реалност⁵⁶. Не се потвърждават и аргументите на Симеон за ролята на екзарха във въображаемите събития от 1909 г. През септември 1911 г. митрополит Партений опровергава пред Ат. Шопов твърденията, че екзархът е разговарял с него за подготвяно провъзгласяване през 1909 г.⁵⁷

През 1911 г. в синодалните кръгове се откроява съществена промяна по въпроса. Продължава критиката към екзарха, с което все по-отчетливо се проявяват стремежите за автокефалност на църквата в България.

Важно значение за това изиграва посещението на руския посланик в Цариград Н. Чариков в България. На срещата, която Чариков има със С.

Костов на 10 февруари 1911 г., е представен руски проект за вдигане на схизмата. Той предвижда създаване на автокефална църква в България, чиято глава ще управлява чрез свой заместник Екзархията в Турция⁵⁸. Целият план се приема с големи резерви. Самият Чариков признава, че той може да се реализира в неопределеното бъдеще. Значението на представения руски проект се състои в подкрепата на православна Русия за идеята за автокефалност на църквата в България. Последвалите промени в София и идването на русофилския коалиционен кабинет засилват убеждението на Синода за преимущество пред Екзархията.

Обезпокоен от настъпилите промени през лятото на 1911 г., през септември Йосиф I изпраща свои специални пратеници в София. Поводът за заминаването на йеродякон Паисий и началника на училищния отдел Д. Делиделвов е обсъждането на екзархийския бюджет за идващата година. Истинската задача на пратениците е да установят намеренията на правителството и на синодалните кръгове за разрешаване на спорните проблеми. Демонстрирайки искреност, Д. Делиделвов спечелва доверието на С. Костов⁵⁹. Със завръщането си в Цариград пратеникът на екзарха докладва, че митрополит Симеон е определил мнението си за автокефална църква в България и то се споделяло от секретаря на Синода⁶⁰.

На 10 октомври 1911 г., следващия ден след завръщането на Делиделвов, екзархът подписва писмо до председателя на Синода митрополит Василий. Това е отговор на синодалното писмо от 4 юли. Йосиф I упреква Василий, че личните му писма са разгледани на заседание на Синода. Фактически екзархът настоява за своето право да третира председателя на Синода като свой заместник. По възловия въпрос за патриаршията Йосиф I декларира, че тя винаги му е била чужда и през 1909 г. е лансирана една “виенска интрига”. За екзарха е било важно да определи първоизточника на идеята и с това обяснява проведените разговори през септември 1909 г.⁶¹

През есента на 1911 г. втвърдените позиции на двете страни довеждат до разгръщане на истинска война на страниците на софийския печат. Размерите на тази “война” са впечатляващи. В нея вземат участие всички столични вестници и тя продължава почти през цялата 1912 г. Вестниците оформят свои становища и поддържат трайно отношение към проблема. На страната на Синода се причисляват “Мир”, “Ден”, “Реч”, “България” и “Балканска трибуна”. Очевидна е подкрепата на правителствените и русофилските вестници. “Мир” и “България” са партийни вестници на управ-

ляващата коалиция, а “независимият” вестник “Ден” е собственост на Ат. Буров.

Непримирима кампания срещу Синода водят вестниците на опозицията. Сред тях се открояват издаваният от С. Радев и фактически орган на Народно-либералната партия в. “Воля”, органът на Либералната партия в. “Народни права” и социалдемократическият вестник “Камбана”. Подобно поведение имат и големите информационни вестници “Дневник”, “Утро” и “Вечерна поща”. Органът на Демократическата партия в. “Пряпорец” заема по-умерен тон в критиката си срещу Синода.

В печатната “война” се включват широк кръг журналисти, общественици и служители на църквата. Изразяват се разнообразни и противоречиви мнения. В разрез със Синода е становището на Старозагорския митрополит Методий. От страниците на “Вечерна поща” той публично се разграничава и критикува синодалните архиереи⁶².

През месеците март и април 1912 г. се разменят нови писма между Синода и Екзархията. В София са категорично решени да наложат процедурата писмата на екзарха да се разглеждат на заседание на Синода и да се води само официална кореспонденция. Разменените писма не внасят нищо ново в картината на взаимни обвинения и опровержения⁶³.

Много по-важен е изпратеният на 27 юни 1912 г. отговор на Синода на контрапредложенията на Екзархията от 1910 г. за уреждане единството на БЦ. В обширния документ се предлага да се предприемат действия за признаване на БЦ за “автокефален член на Единната, Света, Съборна и Апостолска църква”. Само като временно решение се допуска поддържането на известни “канонически” определени отношения с църквата в Турция. На тази основа са поставени и всички конкретни предложения за изменение на “Положенията за единството на Българската църква” от 1908 г. и контрапредложенията от 1910 г.⁶⁴

В навечерието на Балканската война в синодалните кръгове се оформя представата за автокефална църква в България и вдигане на схизмата. Без да се свързва непосредствено с патриаршия, независимостта на църквата логически и исторически предопределя нейната неизбежност.

Разгорелите се спорове в БЦ стават безпредметни след избухването на Балканската война и последвалите политически промени.

Идеята за провъзгласяване на българска патриаршия се повдига след извоюването на независимостта. Тя има определено развитие в периода 1909 – 1912 г. и поражда значим обществен и политически интерес. Стремещт към възстановяване белезите на държавна независимост, в това число и патриаршеското достойнство на Българската църква, е тясно свързан с измеренията на българския национален въпрос. Възприемането на това разбиране от най-широки обществени слоеве придава на дискусиата неочаквана острота. Темата е подчинена на необходимостта да се гарантират интересите на Екзархията като легитимен представител на българското население в Македония и Одринско. “Патриаршеската корона” е обект на яростна критика. Основание за това са опасенията от рисковете за българско църковно ведомство в Турция.

Възникнала като елемент на външнополитическо внушение, идеята за патриаршия преминава в сферата на противоречията в БЦ. Конфликтът между Цариград и София за отношенията между двете части на църквата се изостря през лятото на 1910 г. В прогресиращо нарастващите обвинения темата за патриаршията е удобен инструмент за атака срещу екзарх Йосиф².

В навечерието на Балканската война Синодът в София определено дефинира идеята за автокефална църква в България с признато достойнство сред православните църкви. Националните катастрофи и политическите промени забавят реализирането ѝ повече от тридесет години.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Въргов, Хр.** Конституция на Българската православна църква. История и развой на Екзархийския устав 1871 – 1921. С., 1921, 221–223; **Цанков, Ст.** Българската православна църква от Освобождението до настояще време. – ГСУ БФ, 16, 1938 – 1939, с. 126. Цанков се спира на противоречията между Синода в София и Екзархията, без да повдига темата за патриаршия.; **Ников, П.** Варненски и Преславски митрополит Симеон. – В: Сборник в чест на Варненски и Преславски митрополит Симеон. С, 1922, 49–50; **Вълканов, В.** Митрополит Симеон Варненско-Преславски (1840 – 1937). Кратък биографичен очерк по случай 150 г. от рождението му. С., 1992, с. 77.

² Вести, XIX, № 21, 12. ноември 1908. Коментира статии, поместени във в. “Сабах” и в. “Стамбул”.

³ Вести, XIX, № 110, 05. юни 1909.

⁴ Вести, XIX, № 112, 10. юни, № 114, 15. юни 1909.

⁵ Отечество, Солун, I, № 34, 17. юни 1909.

⁶ **Ников, П.** Цит. съч., 49-50

⁷ **Снегаров, Ив.** Руски опити за предотвратяване и вдигане на схизмата. – МПр., 1929, № 2, 17–18; Вести, XX, № 12, 30. септември 1909.

⁸ Вести, XX, № 10, 25. септември 1909.

⁹ ЦВА, ф. 42 м, оп. 1, а. е. 283, л. 54.

¹⁰ **Стателова, Е.** Руско-български политически отношения 1908 – 1912. – ИПр., 1973, № 1, с. 6-7.

¹¹ НА-БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 199.

¹² Български екзарх Йосиф². Дневник. С., 1992, с. 709. Йосиф I повтаря своето категорично становище и при втората си среща с посланика на 24 септември 1909 г. Той посочва аргумента, че “това е против интересите на българската народност и против православието”. Пак там, с. 714.

¹³ Български екзарх Йосиф².... с. 711.

¹⁴ ЦДА, ф. 989, оп. 3, а. е. 3, л. 12–14

¹⁵ **Цанков, Ст.** Измененията на екзархийския устав и участието на митрополит Симеон в тях. – В: Сборник в чест на Варненски и Преславски митрополит Симеон. С., 1922, 381–384.

¹⁶ НА-БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 200–201, 204–205.

¹⁷ НА-БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 206–207.

¹⁸ Български екзарх Йосиф²...., 713–714.

¹⁹ Реч, Г. III, № 759, 22. септември 1909, № 760, 23. септември 1909, № 761, 24. септември 1909.

²⁰ Български екзарх Йосиф².... с. 714. Срещата на Екзарха със Семеновски-Курило се провежда на 24 септември, а на следващия ден Йосиф I посещава Костов.

²¹ НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 214–215. В писмо до митрополит Симеон Костов отбелязва, че статията “И патриаршия и екзархия български” е написана като “последствие” на един разговор с Йосиф I.

²² Реч, Г. III, № 770, 3. окт. 1909.

²³ **Мишев, Р.** Австро-Унгария и българското националноосвободително движение в Македония и Одринска Тракия 1893 – 1912. С., 1993, с. 152.

²⁴ НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 215.

²⁵ НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 218–219. Български екзарх Йосиф².... с. 724.

²⁶ НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 229–230; Български екзарх Йосиф².... с. 730.

²⁷ Български екзарх Йосиф².... с. 744.

²⁸ Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878 – 1944. Т. 3. Освободителното движение след Илинденско-Преображенското въстание 1903 – 1919. С., 1997, с. 240.

²⁹ Македония, г. 12, № 2, 26. юни 1910.

³⁰ НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 247.

³¹ Реч, г. IV, № 1056, 26. юли 1910; Ден, г. VII, № 2202, 21. май 1910; № 2203, 28 май 1910; № 2209, 28. май 1910.

³² Ден, г. VII, № 2315, 13. септ. 1910, № 2316, 14. септ. 1910, № 2317, 15. септември 1910.

³³ Ден, г. VII, № 2319, 17. септември 1910.

³⁴ Ден, г. VII, № 2322, 20. септември 1910, № 2323, 21. септември 1910, № 2324, 22. септември. 1910, № 2325, 23. септември 1910.

³⁵ ЦДА, ф. 246, оп. 4, а. е. 42а, л. 36–37.

³⁶ НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 259.

³⁷ ЦДА, ф. 989, оп. 2, а. е. 4, л. 30–32. Екзархът споделя със своя прото-сингел, че пребиваването му в Пловдив през 1878 – 1879 г. е продиктувано от необходимостта да се осигури в органическия уставна правото на генерал-губернатора да назначава митрополити.

³⁸ Реч, Г. IV, № 1111, 20. септември. 1910.

³⁹ ЦДА, Ф. 989, оп. 2, а. е. 159, л. 5. Епископ Неофит публикува статия в подкрепа на правата на екзарха по-късно във в. “Пряпорец” под заглавие “Екзархът е като глава на църквата”. Пак там, л. 1.

⁴⁰ Богданов, И. Речник на българските псевдоними. С., 1989, с. 165.

⁴¹ Реч, г. IV, № 1162, 11. ноември 1910

⁴² Ден, г. VII, №. 2359, 28. октомври 1910. **Въргов, Хр.** Цит. съч., с. 223.

⁴³ ЦДА, ф. 989, оп. 2, а. е. 4, л. 37–38.

⁴⁴ **Пасков, Ил., Ц. Билярски.** Въпросът за схизмата в българо-гръцките отношения 1898 – 1913 г. – ИДА, 1984, № 48, 124–129.

⁴⁵ Реч, Г. IV, № 1193, 13. декември 1910.

⁴⁶ ЦДА, ф. 989, оп. 2, а. е. 159, л. 2, л. 6–7

⁴⁷ ЦДА, ф. 246, оп. 1, а. е. 498, л. 1.

⁴⁸ НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 309–310.

⁴⁹ **Билярски, Ц., Ил. Пасков.** Документи за някои страни от дейността на Екзарх Йосиф I след 1901 г. – ИДА, 1983, 46, 137–139.

⁵⁰ Пак там, с. 140.

⁵¹ НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 291–292, 301.

⁵² НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 313, 322

⁵³ ЦДА, ф. 246, оп. 1, а. е. 498, л. 1–3.

⁵⁴ НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 310, л. 2–3.

⁵⁵ Сб. Митрополит Симеон Варненски и Преславски – Духовник и народен будител. Шумен, 1992, 62–74.

⁵⁶ЦДА, ф. 989, оп. 2, а. е. 4, 57–58, 61.

⁵⁷НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 278. В архива на Симеон се намира саморъчно написана бележка. Тя датира от месец октомври 1911 г. В нея се казва, че не е открил писмото, е което му се нарежда да замине за Търново, и затова е направил преписи от писмата на С. Костов от 11 и 28 септември 1909 г. Тези преписи Симеон представя като доказателство в Синода. Пак там, л. 212.

⁵⁸ЦДА, ф. 1546, оп. 1, а. е. 338, л; 15–18.

⁵⁹НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 476, л. 281–283.

⁶⁰Български екзарх Йосиф²... с. 756.

⁶¹ЦДА, ф. 246, оп. 1, а. е. 498, л. 7–12.

⁶²НА БАН, ф. 144, оп. 1, а. е. 799, л. 103–106.

⁶³ЦДА, ф. 246, оп. 1, а. е. 498, л. 13–18, 20–23.

⁶⁴ЦДА, ф. 246, оп. 1, а. е. 498, л. 24–46.